

מהי תופעת הלאומיות

ערך וגיבש: יובל קוברסקי

המטרה היא שבתום לימוד סעיף זה ידעו התלמידים מהם המאפיינים העיקריים של תופעת הלאומיות.

- הלאומיות כתופעה חברתית – תרבותית העניקה תחושת השתייכות ליחידים רבים שאיבדו את שייכותם וזהותם בעקבות שינויים ותהליכים שהתרחשו במאות ה"ח – ה"ט, והיא שימשה עבורם מוקד לזהות.
- ההתלכדות הלאומית התגבשה, בד"כ, סביב טריטוריה שנקראה מולדת. סביב המולדת התגבשו: מסורות, דפוסי פולקלור מגוונים, סיפורים ואגדות עם שהועברו מדור לדור, זיכרונות, הסכמות והסברים לגבי אירועים מעצבים ומכוננים, סמלים, ביטויי שפה משותפת רשמית ומדוברת.
- במישור הפוליטי התגבשה הדרישה לאחד ולייחד את בני הלאום במסגרת מדינה ריבונית עצמאית.
- במהלך המאות ה"ח וה"ט התגבשו שני כיוונים להתפתחות הלאומית: האתנית והליברלית. ההבדל ביניהם מתמקד בכרטיס הכניסה לקבוצת בני הלאום; האם הכניסה ללאום היא רק לבני העם על סמך יסודות מולדים או לפי עקרונות נרכשים הפתוחים לכול.
- במאה ה-19 היו ארצות שבהם בלט הכיוון האחד והיו שבהן בלט הכיוון השני אך ברוב הארצות במציאות ניתן היה להצביע על סממנים משני הכיוונים. רק לאחר מלחה"ע ה-1 במאה ה-20 ניתן להצביע על ארצות שהלאומיות בהן בטאה את אחד משני הכיוונים באופן מלא ומובהק.
- יש להבהיר בקווים כלליים את ההבדל בין תופעת הלאומיות לתופעת הלאומנות. תופעת הלאומנות מבטאת מגמה כוחנית וניסיון של לאום אחד להשתלט ולדכא קבוצות לאום אחרות בשם האידיאולוגיה הלאומית שגיבש.

הערה

בגלל מספר השעות המצומצם העומד לרשות המורה אין צורך להרחיב על הנושאים הבאים שתוארו בהרחבה בחלק מספרי הלימוד: לאומנות וגזענות, דרוויניזם חברתי, האימפריאליזם המודרני, סוגיית הלאומיות המדומיינת – החייאת מסורת מול המצאת מסורת.

מאפיינים של התנועות הלאומיות שהתגבשו באירופה במאה ה-19

- המאבק של כל תנועה לאומית הושפע מגורמים ונסיבות מקומיים וכלל אירופאיים כגון: קיומן של אימפריות רב לאומיות, פיצולים מדיניים וכלכליים, קיומו של שלטון זר, עירעור מאזן הכוחות בין מעצמות אירופה.
- המטרה של התנועות הלאומיות היתה להאבק למען הקמת מדינת לאום עצמאית וריבונית בחבל הארץ שאליו התיחסו כמולדת.
- התנועות הלאומיות נאבקו להשגת היעדים הבאים: סילוקו של שלטון זר מאדמת המולדת של בני הלאום, איחוד יחידות פוליטיות נפרדות לכלל יחידה לאומית-פוליטית אחת, קביעת שפה רשמית למדינה, הנהגת מטבע אחיד, ביטול גבולות מכס ואיחוד כלכלי ופוליטי של המדינה שתונהג ממרכז שלטוני אחד, קביעת דגל והמנון לכל בני הלאום.
- התנועות הלאומיות שקדו על טיפוח תודעה לאומית בקרב בני הלאום. הן דאגו להאדיר את מורשת העבר המשותף בדרכים מגוונות ושקדו על טיפוח החינוך הלאומי, כדי לחזק ולטפח את הלכידות בין כל בני הלאום (טיפוח המסורות העממיות: פולקלור על תחומי השונים, טקסים, לשון, אהבת המולדת, שירות צבאי כביטוי לנאמנות ללאום). התנועות הלאומיות עוררו את הרצון להיאבק למען הגשמת יעדי התנועה הלאומית.
- המנהיגים של התנועות הלאומיות היו, בד"כ, טיפוסי מנהיגים מודרניים שמקור סמכותם לא נבע מהעולם המסורתי. הם היו מנהיגים כריזמטיים, אשר האמינו בכוחם לשנות את המציאות וגיבשו תוכניות לשינוי המציאות בהתאם להשקפת עולמם, תוך גיוס ההמונים.
- המנהיגים נשענו במאבקם הלאומי בעיקר על הבורגנות, שהייתה מעמד חברתי וכלכלי, שהתחזק מהשינויים שהתרחשו באירופה במאה ה-19.
- המנהיגים ניהלו מאבקים בדרכים שונות כלפי גורמים חיצוניים ונגד כוחות בארצם שרצו לעכב את השגת יעדיהם – בעיקר כוחות המשטר הישן: המלוכה/ האצולה, הצבא, הכנסייה.

הערה

בגלל מספר השיעורים המצומצם העומד לרשות המורה אין ללמד את תולדות התנועות הלאומיות באירופה במאות ה-19 – י"ט עד למלחמת העולם ה-1, כפי שנושא זה הוצג בהרחבה בחלק מספרי הלימוד.

הגורמים לצמיחתן ולהתגבשותן של התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19

- השפעת רעיונות תנועת ההשכלה:
  - התביעה מאדם להעז ולהישתמש בשכלו כדי להוביל לקדמה ובכך לשנות את המציאות.
  - ההנחה שלכל בני האדם זכויות טבעיות שוות (לחיים, לחירות ולקניין) שאינן תלויות בחסדי השלטון.
  - שינוי בתפיסת תפקיד השליט ומקור סמכותו (אמנה חברתית וריבונות העם)
- השפעת התנועה הרומנטית:
  - טיפוח מרכזיות הרגש במניעיהם ודרכי פעולותיהם של בני האדם
  - טיפוח הקשר של בני האדם עם העבר של הלאום באמצעות אגדות עם, מיתוסים, שירה, פולקלור).
- השפעת המהפכה האמריקאית והצרפתית:
  - דוגמה לעיצוב של משטר חדש המבוסס על האידיאולוגיה של מובילי השינוי.
  - נקבע תקדים להרס "הסדר הישן" ובניית מוסדות שלטוניים השואבים את סמכותם מהעם.
  - הפצת רעיונות המהפכה האוניברסאליים "חרות, שוויון ואחוזה" לאזורים אחרים באירופה.
- כיבושי נפוליון – מצד אחד הפצת רעיונות המהפכה מצד שני כיבוש ודיכוי המובילים למאבק עממי.
- מגמות החילון שהלכו והתרחבו (ירידת השפעתה ומקומה של הכנסייה כמכוונת בלעדית של חיי הפרט והחברה).
- השינויים החברתיים – כלכליים (הגידול הדמוגרפי, תהליכי העיור, תהליכי התיעוש), מציאות חדשה ברוב ארצות אירופה והובילו רבים להתנתק ממסגרות מסורתיות.
- המעבר לעיר הגביר את תחושת הניתוק והניכור בסביבה החדשה. בעקבות מעבר זה התפתחה כמיהה להשתייכות למסגרות שיעניקו זהות ותחושת ביטחון.
- תהליכי המודרניזציה שסייעו להפצת הרעיונות הלאומיים המודרניים וטיפוח תרבות לאומית לגוניה השונים בקרב שכבות אוכלוסיה רחבות (הכוונה לשינויים העצומים בתחומים: חינוך להמונים, עליה באחוז יודעי קרוא וכתוב, עיתונות, ספרות, תקשורת ותחבורה).
- עלית דפוס חדש של מנהיגים שמקור כוחם, השקפת עולמם ודרכי פעילותם התאימו למציאות החדשה שנוצרה במהלך המאה ה-19.

הערה

אין לתאר את התהליך בכל אחד מהגורמים שנזכרו לעיל. יש להתמקד בהסבר מהי תרומתו של הגורם לגיבוש תופעת הלאומיות ולצמיחתן של התנועות הלאומיות.

דפוסי הגשמה של תנועה לאומית בשתי ארצות באירופה במאה ה-19

יש להתמקד בלימוד לפי ראשי הפרקים הבאים:

- המצב המדיני – פוליטי בארץ שנבחרה.
- מי היו הכוחות הפעילים שהניעו את המאבק ומה היתה מטרתם.
- השלבים העיקריים במאבק הלאומי.
- הגורמים שסייעו והגורמים שעיכבו בניהול המאבק הלאומי.
- תוצאות המאבק.

הערה: בספרי הלימוד שאושרו נכתב על הארצות הבאות: יוון, פולין, איטליה וגרמניה.